

Tartalom

Bevezető.....	13
Arany Zsuzsanna: Gondolatok	
Kosztolányi beszélgetőlapjainak kiadásáról.....	13
Köszönetnyilvánítások	24
Kronológia.....	26
Tanulmányok	34
Gyenes György: Rádiumhemmet.	
Kosztolányi Dezső stockholmi kezelésének története	
és dokumentumai	34
Arany Zsuzsanna: „Kosztolányi Dezső ma délelőtt meghalt”.	
Sajtóvisszhang és befogadástörténet.....	39
Kosztolányi Dezső Beszélgetőlapjai.....	57
A kézirat	57
1. A MTAK Kézirattárában található kéziratot anyag.....	60
2. A MTAK Kézirattárában őrzött,	
Aczél György hagyatékában található kéziratot anyag.....	61
3. A PIM Kézirattárában található kéziratot anyag	62
4. Az OSZK Kézirattárában található kéziratot anyag	63
A kéziratban szereplő gyorsírást sorokról (Lipa Tímea).....	65
A kéziratban szereplő német szövegrészekről (László Erika)	69
A szövegközléseket tartalmazó írásokról.....	72
A szövegkritikai jegyzetekről	73
A tárgyi és szómagyarázó jegyzetekről	77
A mutatókról	80
A bibliográfiáról.....	81
Kosztolányi Dezső Beszélgetőlapjai (forráskiadás)	83
Tárgyi és szómagyarázó jegyzetek	283
Bibliográfia	439
Folyóiratok, hírlapok cikkeinek bibliográfiája	439
Felhasznált orvostörténeti szakirodalom	454
Kötetek	454
Kötetbeli tanulmányok.....	455
Folyóiratok, hírlapok	455

Függelék.....	456
A kéziratos anyagban található egyéb dokumentumok (Feljegyzések Kosztolányi betegségének otthon töltött időszakából)	456
[cím nélkül]	456
Utasítás Gizikének, Dide ápolásához	458
Szöveggözléseket tartalmazó írások.....	459
Ascher Oszkár: Kosztolányi Dezső utolsó hónapjai.....	459
Ascher Oszkár: Az utolsó szavak.....	463
[Szerző nélkül]: Eltemették Kosztolányi Dezsőt. A magyar irodalmi világ reprezentánsai és ezrekre menő közönség kísérete utolsó útjára az elhunyt költőt (részlet)	468
Török Sophie: Harc a félelemmel.....	470
Kosztolányi Dezsőné: Kosztolányi Dezső (részlet).....	477
Kosztolányi Dezső betegségével kapcsolatos szemelvények	484
Bollobás Béla: A beteg Kosztolányi	484
Kubányi Endre: A stockholmi „Rádiumhemmet”.....	487
Munk Artúr: A beteg Kosztolányi	491
Nekrológok, megemlékezések.....	498
[Szerző nélkül]: Thomas Mann levele Kosztolányi Dezsőről.....	498
Ebeczki György [Zsigray (Serák) Julianna]: Kosztolányi Dezső	500
Füst Milán: „Kosztolányi és a zsidóság”.....	503
Hunyady Sándor: A költő halálához	506
Illés Endre: Kosztolányi Dezső.....	509
Kállay Miklós: Kosztolányi Dezső	515
Karinthy Frigyes: Eltemették Kosztolányi Dezsőt.....	519
Kárpáti Aurél: Az elnémult költő.....	522
Lányi Viktor: „Szülőföldemnek bús határa!...”	
Képek, emlékek, alakok Kosztolányi Dezső szülővárosából	528
Márai Sándor: Kosztolányi Dezső meghalt	533
Márai Sándor: Lélek (részlet)	537
Ráskai Ferenc: Costo	538
Somlyó Zoltán: Kosztolányi és a zsidóság	539
Székely Tibor: „Tedd, hogy éljek!”	
Utolsó beszélgetés Kosztolányi Dezsővel.....	544

Vas István: Hódolat Kosztolányi Dezsőnek.....	547
Kosztolányi Dezső kezelésével, elhunytával, temetésével kapcsolatos dokumentumok.....	551
Stockholmi diagnózisok, kórlapok és levelek.....	551
Kosztolányi Dezső levele dr. Elis Bervennek, 1934. máj. 31 [?].	551
Kosztolányi Dezső levele dr. Bervennek, Budapest, 1934. aug. 29.	554
Dr. Elis Berven levele Kosztolányi Dezsőnek, Stockholm, 1934. szept. 7.	556
Dr. Elis Berven levele Kosztolányi Dezsőnek, Stockholm, 1934. szept. 14.	557
Kosztolányi Dezsőné levele dr. Bervennek, Budapest, [1936] márc. 22.	558
Ahlbom, H. levele Kosztolányi Dezsőnének, Stockholm, 1936. ápr. 2.	560
Kosztolányi Dezső diagnózisa a stockholmi Rádiumhemmet intézetben, Stockholm, 1936. jan. 22.	561
Kosztolányi Dezső kórlapjai a Rádiumhemmet intézetben, Stockholm.....	563
Halotti anyakönyvi kivonat	564
Gyászjelentések	566
Manninger Vilmos részvétlevele Kosztolányi Dezsőnének, Budapest, 1936. nov. 4.	568
Kosztolányi Dezsőné levele Kárpáti Aurélnak, Budapest, 1936. nov. 12.	569
Koszorúkimutató.....	570
Szemelvények hangfelvételek szövegeiből.....	572
Láng József – Merva Mária: Beszélgetés Hauber Lászlóné Réczey Magdával (1975. december 3.) (részlet).....	572
Babits Mihály bevezető beszéde a Magyar Rádió Kosztolányi-emlékestjén (1936. december 21.).....	576
Névmutató.....	578
Címmutató	587
Fényképmelléklet.....	597

I. Kéziratok felvételei.....	597
a) A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának dokumentumaiból.....	597
b) A Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára dokumentumaiból	600
c) Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára dokumentumaiból	601
II. A stockholmi Rádiumhemmet intézet és munkatársai	603
III. Kosztolányi Dezsőről készült felvételek az Új Szent János Kórház tornácán, 1936-ból	605
IV. A Szent János Kórház tornáca napjainkban	606
V. Kosztolányi egyik utolsó olvasmánya	607

Kosztolányioldalki.hu

Bevezető

Arany Zsuzsanna: Gondolatok Kosztolányi beszélgetőlapjainak kiadásáról

„– Írjatok – szólt –, elmondom, milyen. Látom ezt a fürdőszobát, a fáklyát és titeket, mindnyájatokat, kik itt álltok. Paulinát, aki sír, a kedves és áldott – s feléje fordult, intve a kezével –, a tanítványokat, az orvost és katonákat. Csodálkozom azon, hogy csak ennyi. És várom, mi következik.”

(Kosztolányi Dezső: A véres költő)

A nagy művészek élete mindig közérdeklődésre tartott számot, sőt az életrajzírók egy-egy alkotó utolsó időszakáról is szólni szoktak. Alan Walker például ekként fogalmaz *Liszt Ferenc utolsó napjai* című munkájában: „Akit egy kicsit is érdekel Liszt Ferenc élete és életműve, azt mélyen meg fogja rendíteni Lina Schmalhausen beszámolója a mester végnapjairól.”¹ Ám nemcsak az utolsó időszak, hanem az „utolsó szavak” is különös jelentőséggel bírhatnak. Sokszor szájhagyományban is ezek maradnak fenn, az utókor számára, egy volt lángelme üzenetként, hisz a halállal szembenézőnek hajlamosak vagyunk olyan bölcsességet is tulajdonítani, mellyel csak ő rendelkezhet ebben az utolsó, *kitüntetett* pillanatban. És talán ezek az utolsó megnyilvánulások jellemzik leginkább az embert, s gyakran ezekből – mint ahogy egy regénynek az utolsó fejezetéből – nyeri el értelmét maga az egész élet(mű).

Nagyon ritka az a tapasztalat, mikor a végső megnyilatkozás művé teljeseedik. Mozart félig megírt, ám vázlatainak köszönhetően Süss-

---

¹ Walker, Alan: *Prológus*, ford. Fejérvári Boldizsár, in *Liszt Ferenc utolsó napjai. Növendéke, Lina Schmalhausen kiadatlan naplója alapján*, bev., jegyz., szerk. – –, Budapest: Park Könyvkiadó, 2007, 11.

mayer által mégis befejezett *Requiem*je kuriózumnak számít, s lényegében összes addigi zenei szerzeménye betetőzésének is tekinthető. Az utolsó feljegyzések azonban általában megmaradnak töredéknek, és sajátos műfajokká lesznek. Inkább személyes iratokká, melyek nem az (irodalmi) mű létrehozásának szándékával íródtak, s a szerző nem hagyta jóvá közreadásukat. Többnyire nem is képes már erre, ám az utókor mégis odafigyel rájuk, s újra és újra fölmerül az igény azok nyilvánosságra hozására. „A »megtörténtnek« a »kitalálttal«, a fiktívvel szembeni előnyben részesítése a nyugati kultúra egyik alapító mozzanatán nyugszik, és valószínűleg mindig is meglesz a maga közönsége.”²

Talán az egyik legfontosabb kérdésünk lehet, hogy vajon milyen *etikai* problémákat vethet föl az utolsó feljegyzések közkinccsé tétele, és vajon mennyiben részei ezek az írások az adott szerzői életműnek. További kérdés, hogy milyen műfajról beszélhetünk: műalkotásról vagy épp „mosodai számláról”? „Jakobson tanulmánya óta pontosan tudjuk: nemcsak a lírai vers és a recenzió, de az intim napló és a bizalmas, pornográf magánlevél is lehet a maga módján kanonizált, szigorú hagyományú irodalmi műfaj.”³ Ugyanakkor sokan érvelnek amellett, hogy amennyiben egy adott – szerencsés esetben klasszikus – szerző nevéhez köthetjük a szöveget, akkor maga a szerzőség válik szervezőelvvé, tehát nem feltétlen kell a műfajiság kérdésével foglalkoznunk. Talán az egyik leghíresebb példát Michel Foucault említi, aki a szerzői funkció létéről, illetve nemlétéről elmélkedve írja a következőket: „Nem olyan dolog-e a mű, amit egy »szerző«-nek nevezett személy hozott létre? [...] De tételezzük fel, hogy valóban egy szerzővel állunk szemben. Azt jelenti-e ez, hogy minden, amit írt vagy mondott, minden, amit hátrahagyott, művéhez tartozik? A probléma elméleti és egyszersmind technikai is. Ha például Nietzsche összes művének kiadására vállalkozunk, hol húzzuk meg a határvonalat? Természetesen mindent ki kell adni, de vajon meg tudjuk-e mondani, mit is jelent ez a »minden«? Magától értetődik, hogy mindazt, amit Nietzsche maga publikált, hozzáteve természetesen műveinek vázlatait, aforizmáinak

² Z. Varga Zoltán: A Beszélgetőfüzetek és az önéletrajzi tér, *Szépliteratúrai Ajánlók*, 2000, 12.

³ Horváth Iván – Tverdota György: Előszó, in „*Miért fáj ma is*”. Az ismeretlen József Attila, szerk. – –, Budapest: Balassi – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992, 10.

terveit, lapszéli jegyzeteit és javításait. De mi van akkor, ha egy aforizmakat tartalmazó füzetben egy ajánlólevélre, egy megbeszélte találkozóra emlékeztető cédulára, egy mosodai számlára bukkanunk? Ezek is hozzátartoznának a műhöz? Tulajdonképpen miért is ne?⁴ A nagy filozófusoknak sok esetben épp az asztalfiókba rejtett töredékei válnak a későbbi korok számára valóban jelentőssé, és saját korában ünnepelelt művei „elavulnak”. Regényírók és költők esetében viszont annyiban más a helyzet, hogy esetleges utolsó irataik műfaji szempontok alapján kihullnak az idő rostáján, vagy legalábbis perifériára kerülnek. Ugyanakkor épp a posztmodern bölcselők állították, hogy szöveg és szöveg közt nincs különbség, tehát – Foucault példáját továbbvezetve – nem pusztán azért lehetnek fontosak e „marginális” feljegyzések, mert ugyanaz a szerző hozta létre őket, mint aki a kanonizált regényt, hanem mert minden műfaj egyaránt szövegnek számít, tehát: értelmezhető. Azzal pedig, hogy valami értelmezhető lesz, egyúttal kiadhatóvá is válik, sőt maga a kiadás is sajátos értelmezéssé minősül át, részben behatárolva a további elemzések körét.

Vajon a kötetbe rendezés gesztusával és a szerző – mint az adott szövegért „felelős” személy – nevének föltüntetésével mennyiben avatjuk „irodalomná” az adott írást? Számos példa kínálkozik mind az irodalom, mind a társzművészetek köréből, amikor egy eredetileg nem művészi teljesítménynek szánt írást vagy akár feljegyzéseket, netán tárgyat kiadunk, illetve kiállítunk, s ezáltal művészetté avatjuk. Duchamp polgárpukkasztó akciójától kezdve Van Gogh híres, cipőket ábrázoló festményéig sorolhatjuk a példákat. Utóbbit elemezve Heidegger – ismert esztétikai írásában – megállapítja, hogy eszközből mű lesz, mikor is Van Gogh olyan használati tárgyat, mint egy pár cipő, művészi módon jelenít meg, azaz festménye témájává tesz: „A művészet művében a létező igazsága lép működésbe. A »működésbe lép« itt azt jelenti: valamit felállítani. A műben egy létező, egy pár parasztcipő léte fényébe állítatott. A létező léte ragyogásának állandóságába jut. [...] Arra gondolnánk hát, hogy Van Gogh festménye egy létező pár parasztcipőt másolt és éppen azért lett mű, mert ez sikerült

---

⁴ Foucault, Michel: Mi a szerző?, ford. Erős Ferenc – Kicsák Lóránt, in *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, Debrecen: Latin Betűk, 2000, 123–124.

neki? Arra gondolnánk vajon, hogy a festmény a valóságosról vett volna másolatot, amit aztán egy művészi termékbe helyezett volna bele? Semmiképp. Tehát a műben nem az adott esetben kéznél lévő egyes létező visszaadásáról van szó, hanem ellenkezőleg: a dolgok általános lényegének visszaadásáról.⁵

Babits Mihály beszélgetőfüzeteinek közzététele a fentiekhez hasonló gondolatokat váltott ki az olvasókból annak idején, s vált ki még napjainkban is. Egyrészt adódik a kérdés, hogy e kétkötetes munka⁶ vajon mennyiben része az életműnek, másrészt értelmezhetjük-e önálló alkotásként. Akadnak, akik szerint posztmodern monodrámának feleltethető meg az eredetileg egészen más szándékkal íródott szöveg: „Közreadni Babits Mihály *Beszélgetőfüzeteit*: irodalomtörténeti tahóság, (irodalom)-intézményesített bunkóság. Közreadni a *Szabad ötletek jegyzékét*... Örömmel olvassuk őket. Szép és termékeny félreolvasás: Bókay Antal posztmodern narratív szerkezeteket vesz észre a József Attila szövegben. Nem kell nagy fantázia hozzá, hogy a Babits-szöveg a (megíratlan) magyar avantgárd vagy abszurd monodrámaként táruljon elénk.”⁷ Z. Varga Zoltán rokon következtetésre jut, mint az imént idézett Mekis D. János. Ő is az eredetileg nem művészi szándékkal íródott szöveg irodalmivá minősülését fedezi föl, mikor ekként fogalmaz: „azok a *Beszélgetőfüzetek*, amelyek tudomásunk szerint az irodalmiság minden valaha volt normáját megszegik, irodalomként kezdenek funkcionálni. [...] Sokkal inkább az avant-garde dialektikája az, ami eszünkbe juthat a *Beszélgetőfüzetek* esetéről. A normaszegés normává emelése, a művészet és az irodalom történetileg meghatározott fogalmának folyamatos felforgatása és áthelyezése”⁸. Ha egy szerző, szerkesztő vagy sajtó alá rendező megjelentet egy munkát – legyen az bármilyen műfajú és tárgyú szöveg –, azt követően már a mindenkori befogadó közönségen múlik, miként is értelmezi és hogyan olvassa azt. S e ponton válik hangsúlyossá a szövegkiadó

⁵ Heidegger, Martin: A műalkotás eredete, bev. Gadamer, Hans-Georg, ford. Bacsó Béla, Budapest: Európa, 1988, 60–62.

⁶ Babits Mihály *Beszélgetőfüzetei* I–II, szöveggond. Belia György, Budapest: Szépirodalmi, 1980.

⁷ Mekis D. János: „Nem használ komolyan semmi, csak rövid időre”, *Szépliteratúrai Ajándék*, 2000, 3.

⁸ Z. Varga Zoltán, 2000, i. m., 16.

felelőssége. Nem pusztán a szerzői jóváhagyással való nem törődés, sőt, olykor az annak való ellenszegülés⁹ morális dilemmájával kell szembenéznünk ilyen jellegű munkák közreadásánál, hanem annak mikéntjével is, azaz: milyen módon, milyen formában, milyen kommentárokkal közöljük a föllelt kéziratot?

Most, amikor Kosztolányi Dezső életének utolsó hónapjaiban, az Új Szent János Kórházban írott, ún. beszélgetőlapjait adjuk ki – melyeken keresztül gégemetszését követően érintkezett környezetével –, nekünk is szembe kell néznünk a fenti kérdésekkel. Kosztolányi ugyan nem szánta közlésre ezeket a feljegyzéseit, van azonban adatunk arról, hogy szerette volna, ha az emberek megtudják szenvedésének történetét. Ascher Oszkár, aki többször is meglátogatta a haldoklót, s együtt virasztott vele, a következőket írta: „Megesketett rá, hogy feltárom utolsó hónapjainak belső történetét, hosszú szenvedése titkait, melyeket rám bízott. »Írd meg ezt [:] a haldoklásom«, – »s ez jól fog esni még ott is.« – »Ne feledd azt, amire kértelek«. – »Írd meg, hogy történt.« – »Másra nem is kérlek.« Újból és újból el kell olvasnom az írását, hogy ezt a pár emlékező sort (amelyek egyelőre csak emlékfoszlányai az utolsó hónapok eseményeinek) le tudjam írni a nyilvánosság számára, ahogy megígértem neki. S írnom kell majd hosszan, részletesen is. [...] aztán újból kétségbeesett napok jönnek, már nehezen mozdul, ekkor kezdődnek a *kérések, hogy haldoklását, gyötrődését írjam meg, felemeli ujját, hogy esküdjem.* – *Kívülről nézi önmagát, világosan látja, hogyan pusztul, gyengül napról napra.*”¹⁰ De Kosztolányi Dezsőné is hasonló állít könyvében, amikor éppen a beszélgetőlapokból ad közre részleteket: „És ettől fogva [ti. a hangját elvevő gégemetszést követően] beszélni sem tud. Most ír, mindent leír papírdarabkákra. Egy kötetre valót ír, és ennek a kötetnek minden egy szava szívettpő, torkothasító olvasmány. »Majd írd meg, hogy mennyit szenvedtem« – írja fel nekem többször is.”¹¹ Rokon gondolatot olvashatunk a Szabadkán megjelent *Napló*ban is (a *Bácsmegyei Napló* folytatásában),

⁹ Köztudomású, hogy Franz Kafka végrendelete szerint el akarta égettetni összes kéziratát. Ha az akkori kiadók tiszteletben tartják akarátát, ma szegényebbek lennénk a világirodalom e jelentős alkotásaival.

¹⁰ Ascher Oszkár: Kosztolányi Dezső utolsó hónapjai, *Az Est*, XXVII. évf. 253. sz., 1936. nov. 5., 9.

¹¹ Kosztolányi Dezsőné: Kosztolányi Dezső, Budapest: Révai, 1938, 349.

melynek tanúsága szerint Kosztolányi a titkárától is ugyanazt kérte, mint Aschertől és a feleségétől: „Titkáráját megeskette, hogy megírja élete utolsó hónapjainak történetét”.¹²

Mi, utódok, kik nem rendelkezünk személyes élményekkel, hogyan másként festhetnénk hitelesebb képet Kosztolányi haldoklásának krónikájáról, ha nem saját szavainak közzétételével? Mind Ascher, mind Kosztolányiné – még ha töredékesen is, de – ugyanezt tette, annak dacára, hogy ők végigélték és végignézték a haláltusát. Természetesen azt is tudnunk kell, hogy a szerzői szándékról tudósító két forrás és az előttünk járók (az említettekén kívül Török Sophie) szövegközlései nem mentenek föl bennünket az alól, hogy mégiscsak Kosztolányi konkrét jóváhagyása nélkül jelentetjük meg feljegyzéseit. Az egészséges Kosztolányi talán másként végrendelkezett volna, mint a nagybeteg szenvedő. Utolsó kijelentéseit ezért sem szabad feltételek nélkül elfogadnunk. Mindenezek ellenére vállalkoztunk a közreadásra, mert a szóban forgó dokumentumok megismertetését fontosnak találtuk a Kosztolányi-filológia és az ezzel kapcsolatos életrajzi kutatások szempontjából, valamint az életmű részeként értelmeztük, ekként helyet biztosítottunk számukra a kritikai kiadás sorozatában. Azzal az állásfoglalásunkkal azonban, hogy az életmű részeként tekintünk e feljegyzésekre, még nem állítjuk, hogy (irodalmi) műként értelmeznénk őket, s e kérdés megválaszolását inkább a mindenkori olvasóra-befogadóra bizzuk. Forráskiadásunk tehát a szerzői életmű kritikai kiadásához csatlakozik, annak ellenére, hogy – a kézirat különös jellege miatt, valamint az ehhez alkalmazkodó, ám a kritikai kötetek megszokott formájától eltérő kompozíciónak köszönhetően – szoros értelemben nem tekinthető a sorozat tagjának.

„De vajon jogunk volt-e kiadni ezeket az iratokat? Nem ártunk-e a közzététel által a költő kultuszának?” – tették föl a kérdést a „*Miért fáj ma is*”. Az ismeretlen József Attila című kiadvány szerkesztői, mikor közreadták József Attila „bizalmas pszichoanalitikus feljegyzéseit”.¹³ A kérdést mi is föltehetjük, s az utóbbira igennel felelhetünk annyira

¹² [Szerző nélkül]: Eltemették Kosztolányi Dezsőt. A magyar irodalmi világ reprezentánsai és ezekre menő közönség kísérte utolsó útjára az elhunyt költőt, *Napló*, XXXVII. évf. 305. sz., 1936. nov. 6., 4.

¹³ Horváth Iván – Tverdota György, 1992, i. m., 7.

ban, hogyha nem is ártunk Kosztolányi kultuszának, de mindenképp befolyásoljuk azt a beszélgetőlapok nyilvánosságra hozásával. Meglátásom szerint azonban pozitív irányban tesszük mindezt, hiszen a l'art pour l'art finomlelkű lovagja, az érzékeny „szegény kisgyermek” és a politikai klikkek közt elvtelenül csapongó világfi, az elmúlt évtizedek befogadástörténetében megjelenő sztereotípiái finomodhatnak, ha az itt közölt kézirat nyílt és őszinte, s a halálos beteg szenvedéseit feketén-fehéren bemutató, kétségbeesett és olykor zavaros sorait olvassuk Kosztolányitól. A levelekből és a naplókából¹⁴ kiolvasható ember – és csak másodsorban az alkotó – alakja *árnyalódik* tovább,¹⁵ nem utolsó sorban a jelenleg még oly sok megoldandó kérdéssel szembesülő életrajzi kutatásokat is segítve. Ascher Oszkár szintén hasonló megállapításra jut a beszélgetőlapok sorainak ismeretében: „Három és fél évi betegségének utolsó három hónapjában nem tudott már beszélni, gégemetszést végeztek rajta az orvosok, s így, kényszerű némaságában, valósággal az ujjai közé nőtt ceruzával a szeizmográf volt, amely minden moccanását, rezdülését a mélynek és felszínnek automatikusan jegyzi, rajzolja: ilyen automatikus, precíz grafikonok ezek az ő följegyzései is, mert nem a szándék, hanem a kényszerűség rajzoltatta vele ezeket s így kapom a képet a művésztől, aki »Kosztolányi, az ember« volt.”¹⁶ A már korábban napvilágot látott Babits-beszélgetőfüzetek – immár elsődleges irodalomává válva az irodalomtudósok boncasztalán – olvasása hasonló következtetésekre sarkallta azok elemzőjét:

---

¹⁴ Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*, szerk. Réz Pál, Budapest: Osiris, 1996 és 1998.

¹⁵ „Az »életnek« a művek rovására történő felértékeléséből az is következik, hogy az irodalmi munka, a megdolgozottság, a műjellel többé már nem erénynek, hanem mesterkéltné konvenciók működtetésének számít. A művészetnél, az irodalomnál többet ér az élet spontaneitása, formátlansága, az élet írása. Az efféle olvasási mód paradox módon éppen az ún. irodalmon kívüli erények (őszinteség, életszerűség, kézzelfogható valóságvonatkozások stb.) miatt becsüli a személyes jellegű műfajokat, melyek egyszerre korlátozott esztétikai minőségűek, és rendelkeznek az irodalmon kívüliség erényeivel. A személyes jellegű mű nem jó mű (művészetnek nem elég jó), viszont nem csak mű(vészet), így kívül kerül az irodalom mint intézmény keretein, s éppen ebben áll vonzása és taszítása.” (Z. Varga Zoltán, 2000, i. m., 12.)

¹⁶ Ascher Oszkár: Az utolsó szavak, *Nyugat*, XXIX. évf. 12. sz., 1936/dec., 444.

„Minden mű, ami mű, ami irodalom, gyanús: a művész műveiben elrejtve jeleníti meg önmagát, személyes (és különösen nem kiadásra szánt) írásaiban viszont mintegy maszk nélkül, igazi valójában mutatkozik.”¹⁷

Mindennek megfelelően a beszélgetőlapok írása közben sajátos nyelv is kialakul, hisz nem az *alkotó*, hanem az *ember* ír. Érzelmennyelv lesz ez, melynek szavai érzelmeket, gondolatokat, szükségleteket fejeznek ki. Babits hasonló nyelvet használó beszélgetőfüzeteit tárgyalva Deák Botond egyenesen halál-nyelvről szól: „[Babits] Megtanul írva beszélni, úgy ír, ahogy beszélne, írásjelek nélkül, egy gyorsított, konfrontálóbbr nyelven. Nem nyelven, írásban. Ez a fontos ebben; ahogy létezik a beszélt nyelv írva is. Nem beszélhet Babits, Babits ír. Meghal bele. Azért a halálnak kell legyen nyelve, ahogy a tej megsavanyodásának is nyelve van. A halál könnyű. A halál kivételezett nyelve súlyos. Belakhatatlan szöveg. Mit lehet kezdeni az *egyszeri* nyelvvel? A haláli nyelvvel.”¹⁸ Némileg szürreálissá is válnak a szavak és mondatok,¹⁹ s egyáltalán magának az írásnak az aktusa is az lesz. Éppen a *nagyonis* reális változik át önmaga ellentétébe. Kosztolányi (is) mindent „kimond”. És szükséges is mindent kimondania, azaz leírnia, hiszen az életben maradásért küzd. Beszélt és írott nyelv sajátos módon találkozik, a beszéd és az írás köztes térben egyesül. A beszélgetőlapok ugyanakkor – mint arra a műfaji megjelölés is utal – beszélgetőpartner(ek)e)t is feltételeznek. Babits beszélgetőfüzeteinek

¹⁷ Z. Varga Zoltán, 2000, i. m., 11.

¹⁸ Deák Botond: „Nem használ komolyan semmi, csak rövid időre”, *Szépliteratúrai Ajándék*, 2000, 6.

¹⁹ „Amikor azt mondom, vagy inkább írom: szenvedek, akkor ezek a szavak, feltevé, hogy a tudat ellenőrzésén kívül írtam őket, nemcsak pontosan kifejezik a szenvedésről való tudatomat, de egyúttal ennek a tudatnak a legmélyét alkotják. Az önműködő írás jelentősége és hatékonysága abban áll, hogy felfedi azt a csodálatraméltó folytonosságot, ami szenvedésem, szenvedésem érzékelése, valamint e szenvedés érzékelésének leírása között van. Az önműködő írás megalapozza a szavak átlátszatlanságát, eltünteteti dologként való jelenlétüket. A szavak éppen azok, ami én vagyok az adott pillanatban. A gondolkodás kényszereit eltávolítva lehetővé tesz, hogy közvetlen tudatállapotom feltörjön a nyelvben, hogy betöltődjön ez az űr, és hogy kifejeződjön ez a csend.” (Blanchot, Maurice: *Réflexions sur le surréalisme*, in *La Part du feu*, Paris: Gallimard, 1949, 92.; idézi: Z. Varga Zoltán, 2000, i. m., 17.)

egyik elemzője a következőket állapítja meg, lényegében ugyanezzel a jelenséggel kapcsolatban: „Két paradigma, az írásbeliség és a szóbeliség találkozik itt egymással. [...] A babitsi beszélgetés, így a dialógus egy olyan eredendő és művészi formája, melyben hangzó beszéd és írás egyesülése történik meg a nyelv, a gondolat által. A beszélgetés az írás és az olvasás (mint újra hangzóvá tétel) kettősségében jelenik meg. Írás és olvasás itt nem valami járulékos tagok valami nagyobb egységben, hanem éppen egymásrautaltságukban kezd a nyelv költői módon működni.”²⁰ Ám a kör nem csak a reális-szürreális, írott-beszélt ellentétpárokra zárul be. A beszélgetőlapok nyelvének legfőbb jellegzetességét az adja, hogy élethalál-küzdelmek közepette íródtak a sorok. Élet és halál mint két ellentétes fogalom ugyanúgy találkozik egymással e feljegyzésekben, mint a fentebb felsoroltak. „Olyan nyelv ez, ami egyszerre a nyelv és a dolog maga, a jel és a jelölt, a kifejező és a kifejezett. A fájdalom nyelve egyúttal a Paradicsom nyelve is lenne?”²¹ Fölfoghatjuk a jelenséget úgy is, hogy mindezzel éppen az a nyelv valósul meg, amiről maga Kosztolányi is beszélt, nem egy ízben. Jelentő és jelentett azonossá válik, s a szavak tettek (performatív kijelentések?) is lesznek. Azzal, hogy kimondja, „émelygek” vagy „roszszul vagyok”, meg is teremti a helyzetet. És e ponton eszünkbe juthat akár a késői Wittgenstein elmékedése is a privát nyelvről: „256. Mi mármost a helyzet azzal a nyelvvvel, amely az én belső élményeimet írja le, és amelyet csak én vagyok képes megérteni? *Hogyan* jelölöm az érzeteimet szavakkal? [...] 384. A 'fájdalom' fogalmat a nyelvvvel együtt tanultad meg.”²² Talán nem véletlen, hogy Zsigray Julianna (Ebeczki György álnéven) szintén az írás és a nyelv szerepét emelte ki nekrológiájában. A *Néró, a véres költő* című regény (első kiadásban: *A véres költő*) Senecájához hasonlította a halálba menő és egyfolytában író Kosztolányi kényszerű gesztusát. Ahogyan megfogalmazza gondolatait ezzel kapcsolatban: „Erőtlen, haldokló kezével még mindig fogta a tollat,

²⁰ Böhm Gábor: Ezt most írom, vagy mondom? Hozzászólás – avagy széljegyzetek – a szóbeliség/írásbeliség paradigma utótörténetéhez Babits „beszélgetőfüzetei” és Gadamer dialógusfogalma kapcsán, *Szépliteratúrai Ajándék*, 2000, 20–21.

²¹ Z. Varga Zoltán, 2000, i. m., 13.

²² Wittgenstein, Ludwig: Filozófiai vizsgálódások, ford. Neumer Katalin, Budapest: Atlantisz, 1998, 139, 175.

amelyből folyt a lélek kék vére, a tinta. A gondolatai még lángoltak és utat kellett nyitnia a gondolatainak. Remek könyvében, a *Véres költő*-ben (!) leírta Seneca halálát. Az antik bölcs, mialatt vére a fürdőmedence vizével keveredett, tanítványainak diktálta, hogy mit érez, hogyan halad a sötétség felé. Így jegyezte Ő is cikázó betűkkel az utolsó utat a sötétség felé. Költő volt a haldoklásában is. A szenvedésen túl, a búcsúzáson túl a költő kiolthatatlan szomjúságával figyelte a változást: a sötétséget. De Ő utána csak szikrázó világozság marad.”²³

Sokan állítják, hogy az írás terápia is. Meggyógyít, ha pozitív jelzőket, fogalmakat írunk le. Maga Kosztolányi is tartotta: a szóban sátáni (!?) erő lappang.²⁴ Betegágán számtalanszor leírta a szót: „meghalok”, és mindössze kétszer írta azt: „élni szeretnék”²⁵ És Kosztolányi volt az, aki azt is leírta, hogy az írás *teremtés*. Az írás ekként paradoxon lesz: egyszerre válik a halál elleni küzdelem eszközévé és a halál előidézőjévé. Míg Seherezáde, a nagy mesélő a mesélés – azaz végeredményben az „írás” – által marad életben,²⁶ addig Kosztolányi azáltal (is) hal meg: „Én már voltam jobban is. *Miért ez a hanyatlás? Ez a köhögés? Miért? Végül pedig meghalok. Hiába szenvedtem. Ez a fölháborító! Pusztulni kellett volna hagyni. Vagy megölni titokban. De az akarat számít. Én akarom a pusztulást*”²⁷

*

²³ Ebeczki György [=Zsigray (Serák) Julianna]: Kosztolányi Dezső, *Új Idők*, XLII. évf. 47. sz., 1936. nov. 15., 730.

²⁴ „Mindig tudtam, hogy a szóban sátáni erő lappang.” (Kosztolányi Dezső: A szó hatalma, *Pesti Hírlap*, LVI. évf. 39. sz., 1934. febr. 18., 9., és: [Szerző nélkül]: A szó hatalma, *Napló*, XXXV. évf. 55. sz., 1934. febr. 25., 38.)

²⁵ E számarányok a fellelhető kéziratokra vonatkoznak, de föltételezzük, hogy a kalódoó vagy a megsemmisült lapok esetében sem lehet(ett) másként.

²⁶ „Egy más értelemben ugyancsak a halál legyőzésének e stratégiája volt az arab elbeszéléseknek, különösképpen az Ezeregyéjszakának a motivációja, témája és ürügye. A késő éjszakába nyúló történetek arra szolgáltak, hogy gátat vessenek a halálnak, hogy késleltessék azt a fenyegető pillanatot, amikor a mesemondónak végleg el kell hallgatnia. Seherezáde elbeszélése a gyilkosság kétségbeesett megfordítása; valamennyi éjszakán végighúzódik az erőfeszítés: távol tartani a halált a létezés körétől.” (Michel, Foucault, 2000, i. m., 123.)

²⁷ Lásd a forráskiadásban: MTAK Ms4620/139/9.

Kötetünkben a beszélgetőlapok kéziratos anyagának közreadásán túl olyan kísérőtanulmányokat is közlünk, melyek a témával kapcsolatos filológiai kutatások eredményeit tárják az olvasók elé. Ezenkívül igyekeztünk összegyűjteni minden föllelhető dokumentumot Kosztolányi Dezső betegségéről és haláláról, beleértve a kortársak visszaemlékezéseit is. Nem pusztán szöveges, hanem képi és „hangzó” anyagok is bekerültek kiadványunkba, melyek közül utóbbiak részleteinek – igazodva a nyomtatott forma engedte lehetőségeihez – szöveges átiratát adjuk.

Kötetünk inkább dokumentatív jellegű gyűjtemény kíván lenni, s nem szerettünk volna abba a hibába esni, hogy szerkesztői-kiadói, valamint dokumentumokat föltáró munkákon túllépve, értelmezésbe és értelmeztetésbe forduljunk át. „Szemmel láthatóan maga az egész kötet a csorbítatlan igazság jegyében készül; az előszóban olvashatunk arról, hogy készültek már korábban is válogatások Babits füzetéből, azonban ezek nem alkalmasak az »igazi Babits« megismerésére, hiszen a sűrítés, csoportosítás, sőt a ferdítés eljárásait alkalmazták a szövegen, mely így alkalmatlanná vált az igazság hordozására. Az »új« szöveg ezzel szemben »eredeti« és autentikus. A bőséges kommentárok azonban éppúgy a diszkurzust szabályozó eszközök közé tartoznak, mint a fentebb felsoroltak, és erre bőségesen akad az »új« szövegben is példa”²⁸ – hangozik a Babits-beszélgetőfüzetek kiadásáról írt egyik kritika. Mi nem állítjuk, hogy „az igazi Kosztolányit” mutatjuk be. Inkább csak Kosztolányi szellemét igyekeztünk követni a sajtó alá rendező munkálatok folyamán is: „Azok a könyvek, melyek könyvtárad polcain szunnyadnak, még nem készek, vázlatosak, magukban semmi értelmük. Ahhoz, hogy értelmet kapjanak, te kellesz, olvasó. Bármennyire is befejezett remekművek, csak utalások vannak bennük, célzások, ákombákomok, melyek pusztán egy másik lélekben ébrednek életre. A könyvet mindig ketten alkotják: az író, aki írta, s az olvasó, aki olvassa.”²⁹

²⁸ Stemler Miklós: Az igazi Babits. Babits Mihály lelki műhelye, *Szépliteratúrai Ajándék*, 2000, 86.

²⁹ Kosztolányi Dezső: Ábécé a versről és a költőről, in *Nyelv és lélek*, s. a. r. Réz Pál, Budapest: Osiris, 1999, 443–444.